

НАСИЛЬСТВО ПО ВІДНОШЕННЮ ДО ДІТЕЙ В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ (БУЛІНГ): ПРИЧИНИ, НАСЛІДКИ ВЧИНЕННЯ, ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ ТА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Юнін О. С., Юніна М. П., Резворович К. Р.

ВСТУП

Насильство в закладах освіти має різну природу і характер, проявляється як у формі одноразових насильницьких дій, так і у вигляді постійних знущань, принижень і систематичного цькування (булінг). Особливу небезпеку становить систематичне насильство – цькування або булінг. Попри те, що проблема булінгу є актуальною для всього світу в Україні на неї почали звертати увагу особливою увагою протягом останніх 5 років. При цьому слід зауважити, що за даними Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) у 2016 році із 42 досліджуваних країн Україна посіла 9 місце за кількістю постраждалих від цькування. Опитування ВООЗ показало, що випадків цькування серед 11-річних більше, ніж серед 15-річних. В Українському інституті дослідження екстремізму вважають, що в старшому віці розповсюдженим стає психологічне насильство. За даними UNICEF20 на сьогоднішній день ситуація в Україні щодо насильства серед учнівської молоді така: 67 % дітей стикалися з випадками боулінгу за останні 2–3 місяці; 44 % школярів-спостерігачів ігнорували боулінг, тому що їм було страшно за себе; 24 % українських школярів зараховують себе до числа жертв боулінгу; 40 % жертв боулінгу ні з ким не діляться проблемою; більшість дітей булять за те, що вони виглядають, говорять, думають не так, як більшість оточуючих їх дітей; сором'язливі та закриті до спілкування діти стають жертвами булінгу в 2 рази частіше за інших¹.

1. Поняття, ознаки, форми, види та учасники булінгу

Булінг (цькування), тобто діяння учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи або такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу,

¹ Запобігання та протидія домашньому насильству : Інформаційні матеріали для фахівців, які працюють з дітьми та молоддю в громадах. Київ : Держ. ін-т сімейної та молодіжної політики, 2018. 32 с. (Сер. «Бібліотека «Молодіжного працівника». Кн. 5). С. 20.

внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого².

Типовими ознаками булінгу (цькування) є:

- систематичність (повторюваність) діяння;
- наявність сторін – кривдник (булер), потерпілий (жертва булінгу), спостерігачі (за наявності);
- дії або бездіяльність кривдника, наслідком яких є заподіяння психічної та/або фізичної шкоди, приниження, страх, тривога, підпорядкування потерпілого інтересам кривдника, та/або спричинення соціальної ізоляції потерпілого»;

Форми булінгу:

- словесні образи, глузування, обзивання;
- образливі дії, жести;
- залякування та погрози за допомогою слів;
- ігнорування, бойкот, відмова від спілкування, виключення з гри;
- вимагання грошей, їжі, речей;
- навмисне пошкодження особистих речей;
- фізичне насильство (удари, штовхання, підніжки, викручування рук, будь-які інші дії, які заподіюють біль і навіть тілесні ушкодження);
- розпускання чуток і пліток;
- приниження за допомогою мобільних телефонів та Інтернету (СМСповідомлення, електронні листи, образливі репліки і коментарі в чатах, образливі або принизливі фото, відео тощо).

Мотивацією до булінгу стають заздрість, помста, відчуття неприязні, прагнення відновити справедливість; боротьба за владу; потреба підпорядкування лідерові, нейтралізації суперника, самоствердження тощо.

Види булінгу. *Фізичне насильство* найбільш помітне, однак складає менше третини випадків булінгу (штовхання, підніжки, зачіпання, бійки, ляпаси, пошкодження та знищення одягу та особистих речей жертви, а також погляди, жести, образливі рухи тіла та міміки обличчя).

Економічний булінг – крадіжки, пошкодження чи знищення одягу та інших особистих речей жертви, вимагання грошей тощо.

Психологічний булінг – принизливі погляди, жести, образливі рухи тіла, міміки обличчя, поширення образливих чуток, ізоляція, ігнорування, погрози, жарти, маніпуляції, шантаж тощо.

Сексуальний булінг – принизливі погляди, жести, прізвиська та образи сексуального характеру, зйомки у переодягальнях, поширення образливих чуток, сексуальні погрози, жарти тощо.

² Законом України 18 грудня 2018 року № 2657-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)».

Кібербулінг – приниження за допомогою мобільних телефонів, інтернету, інших електронних пристроїв (пересилка неоднозначних фото, обзивання по телефону, знімання на відео бійок чи інших принижень і викладання відео в мережу інтернет, цькування через соціальні мережі)³.

Останнім часом спостерігається тенденція до проявів агресії та насильства серед учнівської молоді, які вони знімають на фото- та відеокамери, мобільні телефони. Така небажана агресивна поведінка дітей шкільного віку, яка призводить до цькування дитини іншою дитиною або групою дітей з метою приниження, залякування та демонстрації сили через Інтернет, мобільні телефони та інші електронні пристрої має назву кібербулінг. До кібербулінгу відноситься розповсюдження чуток та образливих коментарів з використанням електронної пошти, мобільних телефонів (наприклад, надсилання СМС), пересилка неоднозначних фото, обзивання по телефону, знімання на відео бійок чи інших принижень і викладання відео в мережу Інтернет, цькування через соціальні мережі і сайтів соціальних мереж. До кібербулінгу можна віднести імітування чужих профілів у соціальних мережах, що завдає шкоди іншій дитині та шкодить її соціальному статусу. Цей вид цькування досить часто розповсюдженій у шкільному середовищі.

Учасники булінгу:

- 1) жертва булінгу;
- 2) учасники, які здійснюють насилля, ініціюють та відіграють лідерські ролі у процесі булінгу – «буллери» або переслідувачі, агресори;
- 3) наслідувачі – учасники, які позитивно ставляться до знущань над іншими і приймають активну участь у цьому, але зазвичай не є ініціаторами та не відіграють головної ролі;
- 4) пасивні «буллери» – учасники, які відкрито підтримують булінг, наприклад шляхом сміху чи привертання уваги до ситуації, проте не втручаються в неї;
- 5) потенційні «буллери» – учасники, яким подобаються знущання, але вони не виявляють цього ззовні;
- 6) «спостерігачі» – учасники, які відкрито не беруть участі у булінгу, і можуть вважати, що це не їхня справа, тобто виявляють байдуже ставлення до ситуації;

³ Булінг: види, відповідальність, протидія: Юридична газета: професійне юридичне онлайн видання. Публікація 21 вересня 2021 року. URL: <https://yur-gazeta.com/golovna/buling-vidi-vidpovidalnist-protidiya.html#:~:text>

7) «потенційні захисники» – ці учасники негативно ставляться до насилля і вважають, що повинні допомогти жертві, проте нічого не роблять;

8) «захисники» – учасники, які виявляють негативне ставлення до явища, вони захищають жертву або намагаються їй допомогти.

Типові риси булера:

- потреба панувати й підпорядковувати собі інших учнів, переслідуючи власні цілі;
- вони імпульсивні й легко шаленіють;
- зухвалість та агресивність у ставленні до дорослих (передусім батьків і вчителів);
- відсутність співчуття до своїх жертв;

Булерами ж найчастіше стають ті, хто ростуть без заборон та авторитету батьків, але в той же час їм не вистачає уваги і поваги дорослих. У більшості таких дітей – яскраво виражені нарцисові риси характеру. Їм весь час доводиться самостверджуватися за рахунок інших людей, доводити власну перевагу.

Характерні риси жертв булінгу:

- полохливість, вразливість, замкнутість й сором'язливість;
- тривожність, невпевненість в собі, низька самооцінка;
- схильність до депресії, думки про самогубство;
- відсутність близького друга серед однолітків;
- можуть бути фізично слабшими за своїх ровесників.

Ці риси є водночас і причиною, і наслідком булінгу. Разом з тим, відтворити типовий портрет жертви неможливо, жертвою цькування може стати абсолютно будь-яка дитина. Однак найчастіше жертвами стають ті, хто найбільше виділяється (дивно одягнений, дивно поводить, неохайний). Також потенційними жертвами є ті, хто швидко втрачає самовладання, легко піддається емоціям.

2. Причини та наслідки вчинення насильства по відношенню до дітей в закладах освіти

Причини (підстави) вчинення насильства по відношенню до дітей в закладах освіти можна виокремити в чотири групи:

- особистісні;
- сімейні;
- соціальні;
- викликані оточенням (середовищем).

Особистісні чинники вчинення насильства по відношенню до дітей в закладах освіти – це фізичні чи психологічні особливості дитини (індивідуальні особливості фізичного, психічного, інтелектуального розвитку, зовнішності тощо), а саме:

- розлади та порушення в розвитку дитини (так, ініціаторами булінгу (цькування) можуть бути діти, які мають певні індивідуальні психологічні особливості і, як наслідок, агресивну поведінку (синдром дефіциту уваги, гіперактивності, розлади поведінки, біполярний розлад, опозиційний розлад, посттравматичний стресовий розлад та інші);

- будь-яка інакшість – відмінність дитини від інших дітей, наприклад, зовнішній вигляд, стан здоров'я, національність тощо;

- іноді діти вважають булінг (цькування) прийнятним способом самоствердження та завоювання авторитету в очах друзів та однолітків: стати популярними, керувати, мати вплив на інших, привернути увагу, змусити інших їх боятися та поважати (ця причина має більшу вірогідність у період переходу з початкових до середніх та з середніх до старших класів, а також, коли у класі з'являються нові учні/учениці);

- спосіб поведінки дитини – коли дитина проявляє або не проявляє активність, на яку від неї очікує більша частина групи (класу) (відмінник(-ця), двієчник(-ця), занадто активний(-а)/пасивний(-а), експресійний(-а)/закритий(-а));

- намагання компенсувати невдачі в навчанні, суспільному житті тощо (так, деякі діти булять через заздрість успішнішим учням/ученицям, через кращі або крутіші речі, одяг, гаджети).

Сімейні чинники вчинення насильства по відношенню до дітей в закладах освіти:

- брак близьких стосунків у батьків з дитиною та відсутність їхньої уваги до неї позбавляє дитину можливості ділитись з рідними своїми проблемами та труднощами у спілкуванні;

- слабкий або занадто сильний (авторитарний стиль спілкування) контроль над дитиною (наприклад, якщо батьки не дають дитині спокою через оцінки, кричать на неї, позбавляють прогулянок і спілкування, не залишаючи час для відпочинку, то дитина поводитиметься в школі так само);

- гіперопіка над дитиною (наприклад, коли дитина виходить із сімейного оточення у зовнішній світ, вона не здатна самостійно вирішувати проблеми, не розуміє важливості прийняття інших людей тощо);

- тиск або жорстоке поводження батьків, що призводить до сприйняття дитиною навколишнього світу як постійного джерела загрози (наприклад, якщо дитина в родині засвоює, що сварки, бійки, образи, критика та приниження іншого є єдиним засобом висловити своє невдоволення, то в подібній ситуації в школі дитина починає діяти за звичною для неї схемою);

- домашнє насильство (дитина, що потерпає від домашнього насильства, є не тільки постраждалою, а може стати і кривдником(-цею).

Чинники насильства по відношенню до дітей в закладах освіти, викликані оточенням (середовищем):

- ігнорування проблеми на рівні закладу освіти (іноді педагогічний персонал закладу освіти відмовляється визнавати випадки булінгу (цькування) в групі (класі) або закладі освіти в цілому, просто ігнорує це явище);

- відсутність цілісної системи щодо створення безпечного освітнього середовища: сприятливого соціально-психологічного клімату в закладі освіти; комплексних заходів щодо протидії насильству щодо дітей; впровадження відновного підходу та відновних практик в освітній процес закладу освіти; створення безпечних умов під час освітнього процесу;

- відсутність розроблених алгоритмів, механізмів, політик виявлення та реагування на ситуації насильства, булінгу в закладі освіти;

- низький рівень знань учасників освітнього процесу з питань протидії та запобігання насильству, булінгу (низький рівень ідентифікації та самоідентифікації постраждалих від насильства, булінгу);

- пріоритетність у роботі з дітьми, постраждалими від насильства, булінгу (як наслідок, приділення недостатньої уваги роботі із дітьми-спостерігачами/свідками та кривдниками(-цями);

- використання статево-рольового підходу в освітньому процесі замість гендерного підходу;

- авторитарний стиль навчання (іноді вчителі самі можуть бути ініціаторами булінгу (цькування), коли учень/учениця розглядається як об'єкт педагогічного впливу, а не рівноправний партнер(-ка). Вчитель(-ка) особисто приймає рішення, без урахування думок учнів/учениць, встановлює жорсткий контроль за виконанням своїх вимог, внаслідок чого учні/учениці втрачають активність, характеризуються низькою самооцінкою та агресивністю);

- виокремлення вчителем(-кою) будь-якого(-ої) учня/учениці як позитивного або негативного прикладу для інших часто призводить до нездорового суперництва, яке у майбутньому переростає у булінг (цькування) цієї дитини.

Соціальні чинники вчинення насильства по відношенню до дітей в закладах освіти (це стереотипи, культурні норми, соціальна та економічна нерівність, вплив інформаційних технологій (ЗМІ, інтернет, ігри, фільми тощо):

- гендерні стереотипи;

- сексуальна орієнтація (про поширення булінгу (цькування) за ознакою сексуальної орієнтації свідчать результати дослідження, проведеного ВБО «Точка опори» у 2018 році, згідно з яким 48,7 %

опитаних ЛГБТ-учнів та учениць почувають себе у небезпеці в закладі освіти через свою сексуальну орієнтацію⁴;

- соціальна та економічна нерівність є досить розповсюдженою причиною булінгу (цькування) в закладі освіти (учні/учениці із забезпечених сімей або з сімей з високим соціальним статусом можуть зневажливо ставитися до учнів/учениць із малозабезпечених сімей);

- представники етнічних меншин, вимушено переміщені особи, мігранти частіше за інших підпадають під булінг (цькування) в закладі освіти навіть з боку вчителів;

- діти, які стають об'єктами зневажливого ставлення інших, можуть проявляти насильницькі дії проти своїх кривдників(-иць), що стає способом відновлення справедливості та самоствердження;

- популяризація насильницьких моделей поведінки на телебаченні, в кінематографі, в мережі інтернет тощо.

Наслідки вчинення насильства по відношенню до дітей в закладах освіти проявляються в наступному:

- Жертви булінгу переживають важкі емоції – почуття приниження і сором, страх, розпач і злість.

- Булінг вкрай негативно впливає на соціалізацію жертви, спричиняючи:

- неадекватне сприймання себе – занижене самооцінювання, комплекс неповноцінності, беззахисність;

- негативне сприймання однолітків – відсторонення від спілкування, самотність, прогули у школі;

- неадекватне сприймання реальності – підвищену тривожність, різноманітні фобії, неврози;

- девіантну поведінку – схильність до правопорушень, суїцидальні наміри, формування алкогольної, тютюнової чи наркотичної залежності.

Через різні причини багато дітей не повідомляють про пережите насильство або булінг. Тому важливу роль у виявленні фактів насильства відіграє спостережливність педагогів та інших працівників закладу освіти, їх уважне ставлення до учнів і здатність вчасно помітити симптоми неблагополуччя в їх поведінці і настрої.

3. Відмежування булінгу від домашнього насильства

З моменту прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо протидії булінгу» від 18 грудня 2018 року

⁴ Запобігання та протидія проявам насильства: діяльність закладів освіти : навчально-методичний посібник / Андрєєнкова В. Л., Байдик В. В., Войцях Т. В., Калашник О. А. та ін. Київ : ФОП Нічога С. О. 2020. С. 49.

№ 2657-VIII (далі – Закон про булінг) та встановлення відповідальності за булінг в правозастосовчій практиці повсякчас виникають проблеми відмежування булінгу від домашнього насильства, відповідальність за вчинення якого передбачена Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 року (далі – Закон про домашнє насильство)⁵, адже законодавче тлумачення цих двох понять вказує на ряд схожих ознак цих діянь – фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства та відмінних ознак – місця вчинення, кола суб'єктів вчинення, способів вчинення. З урахуванням вищезазначеного актуальним дослідницьким завданням є з'ясування спільних та відмінних ознак булінгу та домашнього насильства з метою вірної кваліфікації цих діянь та встановлення ефективних мір відповідальності за їх вчинення.

Порівняльний аналіз нормативного визначення цих діянь та наслідків їх настання, як було зазначено вище, дає можливість визначення схожих та відмінних ознак цих діянь, що викликає проблеми їх розмежування, а відповідно кваліфікації цих діянь та встановлення ефективних заходів адміністративної відповідальності за їх вчинення. Зокрема Миронюк Р. В. і Репан М. І., здійснивши порівняльне дослідження цих двох правових явищ, виявили в них спільні та відмінні риси⁶, їх наукову позицію наведемо нижче.

Спільність протиправних діянь. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», *домашнім насильством визнаються діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї.* Відповідно до Закону про булінг булінгом визнаються діяння учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві. Тлумачення цих діянь наведено в ст. 1 Закону про домашнє насильство, так проявом психологічного насильства є словесні образи, погрози, у тому числі щодо третіх осіб, приниження, переслідування, залякування, інші діяння, спрямовані на обмеження волевиявлення особи, якщо такі дії або бездіяльність викликали у постраждалої особи побоювання за свою безпеку чи безпеку третіх осіб, спричинили емоційну невпевненість, нездатність захистити себе або завдали шкоди психічному здоров'ю особи. Проявом сексуального насильства є будь-які дії сексуального

⁵ Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 7 грудня 2017 року. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2018. № 5, ст. 35.

⁶ Миронюк Р. В. Домашнє насильство та булінг: особливості кваліфікації та ефективність відповідальності / Р. В. Миронюк, М. І. Репан. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2020. № 4. С. 187–192.

характеру, вчинені стосовно повнолітньої особи без її згоди або стосовно дитини незалежно від її згоди, або в присутності дитини, примушування до акту сексуального характеру з третьою особою, а також інші правопорушення проти статевої свободи чи статевої недоторканості особи, у тому числі вчинені стосовно дитини або в її присутності. Проявом фізичного насильства є ляпаса, стусани, штовхання, щипання, шмагання, кусання, а також незаконне позбавлення волі, нанесення побоїв, мордування, заподіяння тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості, залишення в небезпеці, ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, заподіяння смерті, вчинення інших правопорушень насильницького характеру.

Не вдаючись в детальних поглиблений аналіз цих діянь, все ж таки слід відмітити необхідність відмежування фізичного та сексуального насильства чи булінгу як адміністративно-караних так як кримінально-караних діянь. Очевидним є те, що кримінальна відповідальність за домашнє насильство буде наступати у випадку вчинення умисного систематичного вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, що *призводить до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи*. Основними законодавчо визначеними ознаки криміналізації цього діяння є системність та ступінь негативних наслідків, з якими погоджуються більшість кримінологів, відмінність їх позиції зводиться до різного тлумачення лише додаткових ознак^{7,8,9}.

Спільність суб'єктів вчинення. Суб'єктами домашнього насильства є близькі родичі та за умови спільного проживання – інші родичі, інші особи, які пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки, які визначені в Закону про домашнє насильство.

Суб'єктами булінгу (цькування) є учасники освітнього процесу, які поділяються на учасників які вчиняють булінг і відносно яких він вчиняється (потерпілі особи). Обов'язковою ознакою булінгу є

⁷ Вознюк, А. А. (2019). Кримінальна відповідальність за домашнє насильство: актуальні питання теорії та практики. Форум Права, 55(2). 6–14. DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.2635559>. С. 6–8; Запорожець А. А. Криміналізація домашнього насильства – новела кримінального законодавства України. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 1. С. 148–154.

⁸ Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Відповідальність за домашнє насильство і насильство за ознакою статі (науково-практичний коментар новел Кримінального кодексу України) / за ред. М. І. Хавронюка. Київ : Ваіте, 2019. 288 с. С. 288.

⁹ Запорожець А. А. Криміналізація домашнього насильства – новела кримінального законодавства України. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 1. С. 148–154.

потерпіла сторона, якою може бути виключно малолітня чи неповнолітня особа. Суб'єктами, які вчиняють булінг є всі учасники освітнього процесу. Таким чином постає ряд питань: хто є учасником навчального процесу? Чи є учасниками навчального процесу батьки, опікуну, піклувальники та інші особи, які проживають з малолітньою чи неповнолітньою особою та приймають участь у її вихованні та навчанні? Чи будуть їх дії, пов'язані з психологічним та фізичним насильством кваліфікуватись як домашнє насильство чи як булінг?

Ці питання недаремно постають, оскільки часткове переведення учнів загальноосвітніх закладів на дистанційну форму навчання в період введення анти карантинних заходів, викликаних, наприклад, сьогодні з поширенням SARS-CoV-2 вірусу зумовлює те, що значну частину освітнього (навчального) процесу діти проводять дома і на батьків або осіб, що їх замінюють лягає велике психологічне навантаження, пов'язане з необхідністю самостійного навчання дітей, що як показує правозастосовча практика останнім часом часто призводить до психічного зриву батьків та вчиненням по-суті відносно дітей психологічного а іноді незначного фізичного насилля, викликаного примушуванням до отримання знань, які іноді батьки в силу суспільного прогресу та підвищення рівня оволодіння новими знаннями не в силах дати дитині.

В ст. 1 Закону України «Про освіту» від 5 вересня 2017 року № 2145-VIII наведено досить широке визначення освітнього процесу як системи науково-методичних і педагогічних заходів, спрямованих на розвиток особистості шляхом формування та застосування її компетентностей. В ст. 9 цього Закону визначено, що однією із форм здобуття освіти є сімейна (домашня) форма здобуття освіти, як спосіб організації освітнього процесу дітей самостійно їхніми батьками для здобуття формальної (дошкільної, повної загальної середньої) та/або неформальної освіти; відповідальність за здобуття освіти дітьми на рівні не нижче стандартів освіти несуть батьки». Аналіз цих норм дає можливість стверджувати, що батьки та особи, що їх замінюють теж є учасниками освітнього процесу і їх психологічне та фізичне насильство над дітьми теж є правопорушенням.

Відмінність за місцем вчинення діяння. У випадку коли батьки або особи що їх замінюють здійснюють психологічне або мінімально допустиме насильство над дітьми в межах сім'ї (домашнього побуту) за межами навчального закладу це діяння слід кваліфікувати як домашнє насильство. У випадку коли таке насильство над своєю дитиною чи над іншою дитиною здійснюється в межах навчального (освітнього) закладу це діяння буде кваліфікуватись як булінг, аналогічно таке діяння слід кваліфікувати як булінг коли воно буде вчинятись поза

межами освітнього закладу (школи) в під час перебування дитини в спортивній, музичній, образотворчій секції чи школі незалежно від форми її власності, наприклад у випадку булінгу тренера відносно дитини, якій не вдається виконувати програму навчання (тренування). Таким чином однією із юридичних ознак діянь, які кваліфікуються як домашнє насильство чи булінг є місце його вчинення: при домашньому насильстві – місце проживання дитини та інші місця її постійного, тимчасового чи разового перебування; при булінгу – освітній заклад та прирівняні до нього інші заклади освіти в яких основним контингентом є малолітні та неповнолітні особи.

Відмінність за способами вчинення діяння. Домашнє насильство здійснюється у спосіб завдання фізичного, психологічного чи економічного застосування насильства, що не спричинило тілесних ушкоджень, погрози, образи чи переслідування, позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна або коштів, на які потерпілий має передбачене законом право, тощо, внаслідок чого могла бути чи була завдана шкода фізичному або психічному здоров'ю потерпілого. Відмінною (додатковою) ознакою булінгу є вчинення психологічного насильства у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій (соціальних мереж, телефонних дзвінків, надіслання SMS-повідомлень), що на сьогодні з розвитком інформаційних технологій та комунікаційного спілкування є досить поширеним явищем особливо коли відбувається систематичне а іноді і масове цькування дитини, наприклад на соціальній сторінці навчальної групи, коли така інформація відома всім її учасникам, що принижує людську гідність цієї дитини, призводить до нервових її зривів, поганого харчування, поганого фізичного відчуття а гірше коли провокує формування в дитини суїцидальних наслідків, що переростає в кримінально-каране діяння – доведення особи до саоубства (ст. 120 ККУ)¹⁰.

Відмінність заходів відповідальності. Домашнє насильство вважається як правопорушенням так і злочином і для його запобігання та припинення законодавець ще передбачив спеціальні заходи.

Так, за скоєння домашнього насильства, насильства за ознакою статі, невиконання термінового заборонного припису або неповідомлення про місце свого тимчасового перебування (ст. 173-2 КУпАП) передбачена адміністративна відповідальність у вигляді штрафу від десяти до сорока неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від тридцяти до шістдесяти годин, або адміністративний арешт на строк до п'ятнадцяти діб¹¹.

¹⁰ Кримінальний кодекс України від 4 квітня 2001 року (зі змінами і допов.) *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25. Ст. 131.

¹¹ Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 № 8073-X. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1984. Додаток до № 51. Ст. 1122.

Як було зазначено вище, відповідно до ст. 126-1 КК України за вчинення кримінального порушення домашнього насильства, тобто умисного систематичного вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, що призводить до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи встановлена відповідальність у вигляді громадських робіт на строк від ста п'ятдесяти до двохсот сорока годин, або арешт на строк до шести місяців, або обмеження волі на строк до п'яти років, або позбавленням волі на строк до двох років. Законом встановлено, що до кривдника (особи що вчинила домашнє насильство у будь-якій формі) суб'єктами, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству можуть бути встановлено спеціальні заходи щодо протидії домашньому насильству, до яких віднесено: терміновий заборонний припис стосовно кривдника (вноситься уповноваженими підрозділами органів Національної поліції України); обмежувальний припис стосовно кривдника (вноситься судом); взяття на профілактичний облік кривдника та проведення з ним профілактичної роботи (здійснюється уповноваженими підрозділами органу Національної поліції України); направлення кривдника на проходження програми для кривдників (приймається рішення судом).

4. Заходи запобігання булінгу та ефективність заходів адміністративної відповідальності за вчення булінгу

Важливим чинником, що впливає на зниження насильства серед дітей, є профілактична робота працівників ювенальної превенції. Під профілактикою насильства серед дітей слід розуміти діяльність підрозділів ювенальної превенції у межах визначеної компетенції, яка спрямована на виявлення й усунення причин і умов, що призводять до вчинення дітьми насильства, а також позитивний вплив на поведінку окремих дітей на території України, в окремому регіоні, у сім'ї, на підприємстві, в установі чи організації незалежно від форм власності, за місцем проживання¹². При цьому особливого значення набуває індивідуально-профілактична робота з дітьми, які мають антисоціальну поведінку та схильні до насильства. Працівники ювенальної превенції визначають характер і зміст заходів індивідуальної профілактики залежно від особливостей особистості дитини, соціального клімату

¹² Березняк В., Хашев В. Ю. Ювенальна превенція : курс лекцій. Київ : Алерта, 2021. 134 с., с.48

тощо. Обов'язковою умовою при проведенні індивідуально-профілактичної роботи працівниками ювенальної превенції є повага до особистості дитини, уважне ставлення до неї, її недоліків, прояв зацікавленості в її долі. У ході індивідуальної профілактики вплив на дитину може здійснюватися як безпосередньо працівником ювенальної превенції, так і через інших осіб (батьків, вчителів, вихователів тощо). Основними заходами індивідуальної профілактики є: 1) виявлення дітей, які мають антисоціальну поведінку та схильні до насильства; 2) попереджувальна бесіда (включаючи ознайомчу та виховну бесіди), під час якої з'ясовуються наміри дитини, коло її інтересів, умови життя, плани на майбутнє тощо; 3) бесіда (ознайомча, попереджувальна) з особами, які негативно впливають на дитину; 4) складання плану заходів з індивідуальної профілактики на основі вивчення матеріалів характеристик, індивідуально-психологічних особливостей дитини; 5) використання осіб і факторів, що позитивно впливають на дитину, яка має антисоціальну поведінку та схильна до насильства. У даному випадку під виявленням розуміється комплекс заходів аналітичного та пошукового характеру зі збору та перевірки інформації щодо дітей, схильних до насильства, проведення роз'яснювальної роботи з ними. Під час виявлення дітей, схильних до насильства, працівник ювенальної превенції має можливість визначити коло осіб, які потребують додаткової уваги та профілактичного впливу в першочерговому порядку. Одним із джерел отримання інформації про дітей, схильних до насильства, можуть бути повідомлення від фізичних осіб, а саме: сусіди або знайомі дітей, особи, яким за родом діяльності стала відома така інформація, наприклад, адміністрація або працівники навчально-виховальних закладів (директор або заступник з виховної роботи закладу, вчителі, психологи), працівники служб у справах дітей, працівники житлово-комунального господарства, дільничні лікарі, які обслуговують осіб за місцем проживання, працівники служб соціального захисту населення, органи опіки та піклування, представники громадських організацій, волонтери тощо. Інформацію щодо дітей, схильних до насильства, працівникам ювенальної превенції можуть надавати представники органів та установ, на які покладено здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї, а саме: спеціально уповноважений орган виконавчої влади з питань попередження насильства в сім'ї; органи опіки та піклування; спеціалізовані установи для жертв насильства в сім'ї (кризові центри для жертв насильства в сім'ї та членів сім'ї, центри медико-соціальної реабілітації жертв насильства в сім'ї). Крім того, джерелом отримання інформації є служби «гарячої лінії», які утворюються з метою надання на безоплатній основі психологічних, соціально-педагогічних, соціально-медичних, юридичних та

інформаційних послуг особам, що опинилися у складних життєвих обставинах і звернулися до служби. При виявленні дітей, схильних до насильства, важливою є також взаємодія з суб'єктами, які здійснюють соціальну профілактику серед дітей і молоді (органи, які здійснюють соціальну роботу з дітьми та молоддю, центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, служби у справах дітей). Так, відповідно до ст. 10 Закону України «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю» від 21.06.2001, соціальна профілактика серед дітей і молоді передбачає здійснення: 1) системного обліку і догляду за дітьми та молоддю, які виявили схильність до асоціальної поведінки; 2) інформаційно-просвітницької, пропагандистської й агітаційної роботи серед дітей і молоді за місцем проживання, навчання або роботи. Також джерелом отримання інформації є скарги потерпілих дітей і їх батьків на насильницькі дії з боку інших дітей, інформація, отримана з публікацій у засобах масової інформації та мережі Інтернет. Під час виявлення, дітей схильних до насильства, важливою є взаємодія працівника ювенальної превенції з дільничними інспекторами поліції, з оперативними, слідчими й іншими підрозділами поліції, а також судами та прокуратурою, які безпосередньо можуть отримати інформацію під час охорони громадського порядку, розкриття кримінальних правопорушень і під час кримінального провадження. У більшості випадків постраждали діти та свідки мовчать про те, що трапилося, тому співробітникам необхідно також уміти візуально зовні та по поведінці визначати чи відбувалося насильство стосовно дитини. Спостереження за поведінкою та зовнішнім виглядом осіб, з урахуванням певних ознак, може свідчити про те, що стосовно дитини здійснювалося насильство. Так, розрізняють найближчі та віддалені наслідки насильства над дитиною. До найближчих наслідків належать фізичні травми, пошкодження, а також гострі психічні порушення, які виникають у відповідь на будь-який вид агресії. Ці порушення можуть проявлятися або у вигляді збудження, прагнення втекти, сховатися або у вигляді глибокої загальмованості, зовнішньої байдужності. Однак в обох випадках дитина охоплена найгострішим переживанням страху, тривоги та гніву. У дітей старшого віку можливий розвиток важкої депресії, почуття власної неповноцінності. Віддалені наслідки насильства – це порушення фізичного та психічного розвитку дитини, різні соматичні захворювання, особистісні й емоційні порушення, соціальні наслідки. За такими зовнішніми ознаками можна розпізнати чи піддавалася дитина фізичному насильству: 1) синці, садна, рани, сліди від ударів, укусів, припікання гарячими предметами, сигаретами на шиї, тілі, кінцівках; 2) ушкодження та переломи кісток, припухлість і хворобливість суглобів; 3) вибиті та розхитані зуби, розриви або порізи в роті, на

губах; 4) ділянки облісіння, синці на голові; 5) пошкодження внутрішніх органів. Що стосується емоційного (психологічного) насильства, то це може бути: 1) затримка в психічному розвитку; 2) труднощі концентрації, погана успішність; 3) низька самооцінка; 4) емоційні порушення у вигляді агресії, гніву, пригнічений стан; 5) збільшена потреба в увазі; 6) депресія, спроба суїциду; 7) невміння спілкуватися з однолітками (занадто увічливе поведіння, надмірна поступливість або агресивність); 8) обман, крадіжка, девіації в поведінці (вживання алкоголю, наркотиків); 9) насильство стосовно більш слабкого; 10) нервово-психічні, психосоматичні захворювання: неврози, розлади сну, порушення апетиту, ожиріння, шкірні захворювання, астма. Виявити жертв насильства й агресорів можна за допомогою анонімного анкетування в навчально-виховних закладах. Одним із шляхів виявлення схильних до насильства дітей є обліки неповнолітніх правопорушників або дітей з антисоціальною поведінкою. Комплексний облік таких дітей дозволяє більш дієво застосовувати профілактичні заходи, а також виявляти додатковий контингент, що потребує спостереження з боку працівника ювенальної превенції та психологів. Крім того, стає можливим визначення кола осіб, які потребують профілактичного впливу в першочерговому порядку. Наступним індивідуально-профілактичним заходом є попереджувальна бесіда (відповідно до Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції, затвердженої наказом МВС України від 19.12.2017 № 1044, можуть також проводитися ознайомчі та виховні бесіди), головними завданнями якої є здійснення безпосереднього виховного впливу на дитину, контроль за її поведінкою, а також інформаційне забезпечення індивідуальної профілактики злочинної поведінки. Дитина, з якою проводиться профілактична бесіда, попереджається про необхідність припинення протиправних дій. У ході індивідуальної профілактики працівник ювенальної превенції дітей складає план індивідуальної профілактики (в плані необхідно уникати загальних декларативних закликів, необхідно чітко вказувати терміни, місце проведення та відповідальних виконавців), який включає в себе такі заходи залежно від особливостей дитини: 1) порядок отримання повної інформації про дитину, виявлення всебічних даних про середовище, у якому проживає дитина; 2) порядок реалізації заходів індивідуальної профілактики, а саме: проведення ознайомлювальних, попереджувальних, виховних бесід з дитиною, яка перебуває на профілактичному обліку, здійснення контролю за її поведінкою; 3) порядок проведення заходів щодо попередження адміністративних і кримінальних правопорушень (направлення дитини на проходження програм корекції поведінки, застосування примусових заходів виховного характеру, зокрема таких,

як обмеження перебування на вулиці у вечірній і нічний час, обов'язковість відвідування лікаря-нарколога тощо); 4) заходи профілактики кримінальних правопорушень на стадії висловлення намірів чи їх підготовки шляхом схиляння до добровільної відмови від їх кримінального учинення, ізоляції дитини від організаторів, допомоги у вирішенні проблеми, яка є причиною, що штовхає дитину на вчинення кримінального правопорушення, тощо; 5) порядок здійснення контролю за ефективністю індивідуальної профілактики шляхом надси- лання запитів про поведінку дітей за місцем проживання, навчання та роботи, опитування оточуючих дитину осіб тощо; 6) порядок підго- товки матеріалів для зміни статусу дитини (зняття з профілактичного обліку, надсилення подання для вирішення питання щодо зміни покарання тощо)¹³.

Законом визначено, що булінг (цькування) – це діяння учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи або такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого. Так, вчинення булінгу тягне за собою накладення штрафу від 850 до 1700 грн або громадські роботи на строк від 20-ти до 40-ка годин. Водночас за булінг, вчинений групою осіб або повторно протягом року після накладення адміністративного стягнення, законом встановлено штраф від 1700 до 3400 грн або громадські роботи на строк від 40 до 60 годин. Булінг, вчинений дітьми від 14-ти до 16-ти років, тягне за собою накладення штрафу на батьків або осіб, які їх замінюють. Його розмір, відповідно до ухваленого закону, становить від 850 до 1700 грн або громадські роботи на строк від 20 до 40 годин. Водночас законом визначено покарання за приховування випадків булінгу педагогічним, науково-педагогічним, науковим працівником, керівником або засновником закладу освіти. Так, неповідомлення керівником закладу освіти уповноваженим підрозділам органів Національної поліції України про випадки булінгу тягне за собою накладення штрафу від 850 до 1700 грн або виправні роботи на строк до одного місяця з відрахуванням до 20 % заробітку.

Процесуальні особливості застосування адміністративної відпо- відальності. Після того, як повідомлення про вчинення булінгу надійшло до органів правопорядку, підрозділи ювенальної превенції

¹³ Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України : Наказ МВС України від 19 груд. 2017 р. № 1044. URL: http://search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/RE3

відділів та відділень поліції проводять перевірку і за наявності підстав притягають до адміністративної відповідальності або кривдника, або батьків, тобто складають протокол про адміністративні правопорушення за статтею 173-4 Кодексу про адміністративні правопорушення. Після цього справа стосовно неповнолітнього передається на розгляд до відповідного суду або судді за місцем учинення правопорушення для розгляду справи по суті. Судді місцевих судів розглядають справи про адміністративні правопорушення та призначають вид і розмір покарання. Строк розгляду справи судом – 15 днів для отримання ним протоколу про адміністративне правопорушення та матеріалів справи. Доказами у справах про факти цькування можуть бути: пояснення особи, яку притягають до відповідальності, пояснення потерпілого та свідків, висновок експерта (якщо в результаті вчинення правопорушення була завдана фізична чи психологічна шкода), речові докази у вигляді зіпсованих особистих речей постраждалого, письмові документи, матеріали листування, у тому числі – переписки в соціальних мережах, відеоматеріали, на яких зафіксовано процес цькування. Притягнення до адміністративної відповідальності за вчинення булінгу (цькування) без рішення суду неможливе. Кожна дитина або її законний представник мають право звернутись і отримати безоплатну консультацію юриста, а в разі потреби представляти інтереси в суді – усі без виключення діти мають право на призначення адвоката (юриста) за рахунок держави. Це стосується як дитини, визнаної потерпілою, так і стосовно кривдника.

Приклади правозастосування.

Прикладом практичного застосування цієї норми є рішення Бориспільського міськрайонного суду Київської області від 5 лютого 2019 року у справі № 359/933/19¹⁴. Рішенням суду визнано винною мати неповнолітньої в скоєні правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 173-4 КУпАП України, та накладено стягнення у виді штрафу в розмірі 50 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, що становить 850 (вісімсот п'ятдесят) гривень. У судовому рішенні вказується, що неповнолітня, знаходячись у приміщенні школи вчинила булінг, тобто дії психологічного та сексуального насильства із застосуванням засобів електронних комунікацій, щодо іншої неповнолітньої, що проявилось у висвітленні непристойних фото у мережі «інстаграм», у результаті чого могло бути завдано шкоди психічному здоров'ю потерпілої. Відповідальність за вказане діяння несе мати неповнолітньої за ознаками правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 173-4 КУпАП. Суддя, заслухавши особу, яка притягується до відповідальності, покази

¹⁴ Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua>

неповнолітньої, ознайомившись із матеріалами справи, дійшов висновку, що вина особи у вчиненні вищевказаного правопорушення підтверджується дослідженими в судовому засіданні письмовими доказами: даними, що містяться в протоколі про адміністративне правопорушення; письмовими поясненнями осіб; наданими фото тощо. Під час прийняття рішення судом враховано шире каяття винної особи. Отже, слід зазначити, що незначна правозастосовна практика застосування заходів адміністративної відповідальності за булінг не дає на сьогодні можливість вести мову про ефективність таких заходів. Але сподіваємось, що з часом випадків вчинення булінгу поменшає, а відповідальність буде ефективною. Також слід урахувати, що тільки каральними санкціями (штрафами, громадськими роботами та ін.) проблему булінгу не може бути вирішено, адже основною метою адміністративної відповідальності є не покарання, а вжиття заходів, що в подальшому виключать або принаймні зменшать рівень вчинення зазначених протиправних діянь, і не останнє місце в їх системі має бути шире вибачення та прийняття його жертвою булінгу (примирення сторін)¹⁵.

До того ж, як вірно зазначають окремі автори визначені законодавством заходи відповідальності за вчинення булінгу є досить ефективними коли булером є доросла особа, яка потенційно спроможна сплатити штраф чи краще може бути залучена до громадських робіт. Однак інша проблема коли булером є неповнолітня особа, яка не досягла віку настання адміністративної відповідальності, тоді у відповідності до ч. 3 та 4 ст. 173-4 КУпАП за вчинення булінгу малолітніми або неповнолітніми особами віком від чотирнадцяти до шістнадцяти років, у тому числі вчинене групою осіб або повторно протягом року після накладення адміністративного стягнення, – тягне за собою накладення штрафу на батьків або осіб, які їх замінюють або громадські роботи. Таким чином за вчинення протиправного діяння сама малолітня особа та особа віком від 14-16 років (досить свідомого віку) ніякої відповідальності не несе, що є очевидним не доопрацюванням нормотворців. Для виправлення цієї ситуації, пропонується, нормативно необхідно урегулювати скоріше не як вид покарання а як вид соціального впливу на неповнолітнього булера зобов'язання публічно та особисто вибачитись перед потерпілим та прийняття такого вибачення потерпілим в тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій якщо булінг здійснювався їх засобом, що матиме більш моральний та психологічний ефект, та зумовить досягнення

¹⁵ Миронюк Р. В. Ефективність адміністративної відповідальності за булінг. *Актуальні проблеми ювенальної деліктології*: матеріали Всеукр. наук.-практ. семінару (м. Дніпро, 5 листоп. 2021 р.). Дніпро : ДДУВС, 2022. С. 143–146.

основної мети адміністративного як і будь-якого іншого покарання – вжиття ефективних мір впливу які зумовлять виключення або мінімізацію протиправної поведінки особи в майбутньому¹⁶.

ВИСНОВКИ

Таким чином в результаті дослідження встановлено, що до заходів, спрямованих на попередження та протидію булінгу (цькуванню) в закладі освіти, належать заходи щодо: організації належних заходів безпеки відповідно до законодавства (пост охорони, відеоспостереження за місцями загального користування тощо); організації безпечного користування мережею інтернет під час освітнього процесу; контролю за використанням засобів електронних комунікацій малолітніми чи неповнолітніми здобувачами освіти під час освітнього процесу; розв'язок соціального та емоційного інтелекту учасників освітнього процесу, зокрема (розуміння та сприйняття цінності прав та свобод людини, вміння відстоювати свої права та поважати права інших, розуміння та сприйняття принципів рівності та недискримінації, поваги до гідності людини, толерантності, соціальної справедливості, доброчесності, вміння втілювати їх у власні моделі поведінки; здатності попереджувати та розв'язувати конфлікти ненасильницьким шляхом; відповідального ставлення до своїх громадянських прав і обов'язків, пов'язаних з участю в суспільному житті; здатності визначати, формулювати та аргументовано відстоювати власну позицію, поважаючи інші, відмінні від власних, думки/позиції, якщо вони не порушують прав та гідності інших осіб; здатності критично аналізувати інформацію, розглядати питання з різних позицій, приймати обґрунтовані рішення; здатності до комунікації та вміння співпрацювати для розв'язання різних суспільних проблем, зокрема шляхом волонтерської діяльності тощо); підвищення рівня обізнаності учасників освітнього процесу про булінг (цькування), його причини та наслідки, порядок реагування на випадки булінгу (цькування) тощо; створення в закладі освіти культури, що ґрунтується на нетерпимості до будь-яких форм насильства та дискримінації, зокрема булінгу (цькування).

АНОТАЦІЯ

В межах підрозділу монографії ми ставимо та плануємо забезпечити реалізації ряду завдань: визначити форми вчинення насильства щодо дітей в закладах освіти (булінгу), з'ясувати причини вчинення булінгу

¹⁶ Миронюк Р. В. Домашнє насильство та булінг: особливості кваліфікації та ефективність відповідальності / Р. В. Миронюк, М. І. Репан. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2020. № 4. С. 187–192.

та його наслідки, виокремити шляхи їх усунення або мінімізації впливу; виокремити заходи щодо попередження булінгу та встановлення ефективних заходів адміністративної відповідальності за його вчинення.

Встановлено, що до заходів, спрямованих на попередження та протидію булінгу (цькуванню) в закладі освіти, належать заходи щодо: організації належних заходів безпеки відповідно до законодавства (пост охорони, відеоспостереження за місцями загального користування тощо); організації безпечного користування мережею інтернет під час освітнього процесу; контролю за використанням засобів електронних комунікацій малолітніми чи неповнолітніми здобувачами освіти під час освітнього процесу; розв'язок соціального та емоційного інтелекту учасників освітнього процесу, зокрема (розуміння та сприйняття цінності прав та свобод людини, вміння відстоювати свої права та поважати права інших, розуміння та сприйняття принципів рівності та недискримінації, поваги до гідності людини, толерантності, соціальної справедливості, доброчесності, вміння втілювати їх у власні моделі поведінки; здатності попереджувати та розв'язувати конфлікти ненасильницьким шляхом; відповідального ставлення до своїх громадянських прав і обов'язків, пов'язаних з участю в суспільному житті; здатності визначати, формулювати та аргументовано відстоювати власну позицію, поважаючи інші, відмінні від власних, думки/позиції, якщо вони не порушують прав та гідності інших осіб; здатності критично аналізувати інформацію, розглядати питання з різних позицій, приймати обґрунтовані рішення; здатності до комунікації та вміння співпрацювати для розв'язання різних суспільних проблем, зокрема шляхом волонтерської діяльності тощо); підвищення рівня обізнаності учасників освітнього процесу про булінг (цькування), його причини та наслідки, порядок реагування на випадки булінгу (цькування) тощо; створення в закладі освіти культури, що ґрунтується на нетерпимості до будь-яких форм насильства та дискримінації, зокрема булінгу (цькування).

ЛІТЕРАТУРА

1. Запобігання та протидія домашньому насильству : Інформаційні матеріали для фахівців, які працюють з дітьми та молоддю в громадах. Київ : Держ. ін-т сімейної та молодіжної політики, 2018. 32 с. (Сер. «Бібліотека «Молодіжного працівника». Кн. 5).

2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню) : Закон України від 18 грудня 2018 року № 2657-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2019. № 5. Ст. 33.

3. Булінг: види, відповідальність, протидія. *Юридична газета*: професійне юридичне онлайн видання. Публікація 21 вересня 2021 року.

URL: [https://yur-gazeta.com/golovna/buling-vidi-vidpovidalnist-protidiya.html#:~:text=\(дата звернення: 02.11.2022\)..](https://yur-gazeta.com/golovna/buling-vidi-vidpovidalnist-protidiya.html#:~:text=(дата%20звернення%3A%2002.11.2022)..)

4. Запобігання та протидія проявам насильства: діяльність закладів освіти : навчально-методичний посібник / Андрєєнкова В. Л., Байдик В. В., Войцях Т. В., Калашник О. А. та ін. Київ : ФОП Нічога С. О. 2020. 196 с.

5. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 7 грудня 2017 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 5. Ст.35.

6. Миронюк Р. В. Домашнє насильство та булінг: особливості кваліфікації та ефективність відповідальності / Р. В. Миронюк, М. І. Репан. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2020. № 4. С. 187–192.

7. Вознюк, А. А. (2019). Кримінальна відповідальність за домашнє насильство: актуальні питання теорії та практики. *Форум Права*. № 55(2). С. 6–14. URL: <http://doi.org/10.5281/zenodo.2635559> (дата звернення: 02.11.2022)..

8. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Відповідальність за домашнє насильство і насильство за ознакою статі : науково-практичний коментар новел Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Хавронюка. Київ : Ваіте, 2019. 288 с.

9. Запорожець А. А. Криміналізація домашнього насильства – новела кримінального законодавства України. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 1. С. 148–154.

10. Кримінальний кодекс України від 4 квітня 2001 року (зі змінами і допов.) *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25. Ст. 131.

11. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 № 8073-Х. *Відомості Верховної Ради України-ської РСР*. 1984. Додаток до № 51. Ст.1122.

12. Березняк В., Хашев В. Ю. Ювенальна превенція : курс лекцій. Київ : Алерта, 2021. 134 с.

13. Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України : Наказ МВС України від 19 груд. 2017 р. № 1044. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/RE3 (дата звернення: 02.11.2022)..

14. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua>.

15. Миронюк Р. В. Ефективність адміністративної відповідальності за булінг. *Актуальні проблеми ювенальної деліктології* : матеріали Всеукр. наук.-практ. семінару (м. Дніпро, 5 листоп. 2021 р.). Дніпро : ДДУВС, 2022. С. 143–146.

16. Запобігання підрозділами ювенальної превенції вчиненню неповнолітніми особами правопорушень у сфері обігу наркотичних

засобів : наук.-практ. рек. / А. Є. Фоменко, В. А. Глуховеря, Л. Р. Наливайко та ін. Дніпро : ДДУВС, 2021. 184 с.

17. Концептуальні положення механізму захисту прав дітей: український та зарубіжний контекст : кол. монограф. / кол. авт. ; ред. Л. Р. Наливайко. Дніпро : ДДУВС, 2021. 130 с.

18. Алгоритм дій працівників Національної поліції з суб'єктами, які здійснюють заходи щодо захисту дітей, постраждалих від насильства : метод. рек. Дніпро : ДДУВС, 2020. 136 с.

19. Грицай І. О. Запобігання та протидія домашньому насильству / І. О. Грицай, К. С. Петриченко. *Актуальні проблеми державотворення, правотворення та правозастосування* : матеріали наук. семінару (Дніпро, 10 груд. 2020 р.). Дніпро: ДДУВС, 2021. С. 65–66.

20. Наливайко Л. Р. Домашнє насильство як перешкода становленню громадянського суспільства: сучасні тенденції та перспективи подолання в Україні. *Проблеми формування громадянського суспільства в Україні: виклики та колізії* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 15 травня 2020 р.). Дніпро : ДДУВС, 2020. С. 21–25.

21. Юнін О. Державна політика України у сфері запобігання домашньому насильству: сучасний стан та перспективи вдосконалення. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. № 4 (114). С. 15–21.

22. Пісоцька К. О. Суб'єкти, щодо яких здійснюється адміністративна діяльність підрозділами ювенальної превенції. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти* : матер. III Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 15 березня 2019 р.). Дніпро : ДДУВС, 2019. С. 247–248.

23. Собакарь А. О. Протидія деліктності неповнолітніх засобами адміністративної профілактики. *Актуальні проблеми ювенальної деліктології* : матеріали Всеукр. наук.-практ. семінару (м. Дніпро, 5 листоп. 2021 р.). Дніпро : ДДУВС, 2022. С. 207–210.

Information about authors:

Yunin Alexander Sergeevich,

Doctor of Law, Professor, Honored Worker of Science and Technology
of Ukraine, First Vice-Rector
of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs
26, Gagarin Avenue, Dnipro, 49005, Ukraine

Yunina Maryna Petrivna,

Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor
of the Department of Civil Law and Procedure
Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs
26, Gagarin Avenue, Dnipro, 49005, Ukraine